

психологических стереотипов и социокультурных оценок происходит преемственно, подчас вопреки радикальным сдвигам идеологического или политического характера. В этом аспекте ценность проявляется как "...отражение внутренней жизни" обитателей города - их верований, идей, их характера, склонностей и предрассудков" (В.Н.Семенов, 1912). В большей мере это относится к преемственному формированию городского центра, наиболее полно и концентрированно отражающему многообразие социокультурных аспектов городской жизнедеятельности. Включение в актуальную культуру города сложившихся городских фрагментов способствует накоплению культурной "памяти" места, подчас мифа, "... где прошлое получает возможность сопоставляться с настоящим как бы синхронно" (С.М.Лотман, 1984). Социокультурная ценность в связи с этим имеет тенденцию накопления и повышения во времени.

Таким образом, "... написать историю плана города, понять и объяснить ее можно лишь параллельно с историей всей городской жизни" (В.Н.Семенов).

Анализ реализации генеральных планов, проведенный в аспекте поставленной проблемы, подтвердил, что в эволюции города заложены многие тенденции его современного развития. Несовпадение проектных прогнозов с фактическим развитием структуры города и его центра может быть объяснено не только фактами нарушения градостроительной дисциплины или недостаточностью ресурсных и организационных возможностей, но и как действие не до конца учтенных объективных тенденций развития городской структуры.

Получено 09.01.2002

УДК 721.05.053

О.О.СРОШКИНА, канд. архит., М.Л.МУХОРТОВ
Харківська державна академія міського господарства

ОБНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ САКРАЛЬНЫХ СПОРУД ЯК ФАКТОР РЕТРОРОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ м.ХАРКОВА)

Показано, що стратегія міського ретророзвитку повинна передбачати реконструкцію просторової надсистеми сакральних споруд на рівні програм реалізації генплану м.Харкова.

На початку ХХІ ст. релігія розглядається як необхідна складова вільного й стабільного розвитку. Свідченням цього є висока будівельна й проєктна активність в Україні, що виявляється у спробах оновити хоча б головні сакральні православні й інших конфесій споруди. Проте

втрата унікальних храмів і відсутність нового сакрального будівництва протягом кількох десятиліть тоталітарного минулого ставлять суттєві проблеми та перепони на шляху відновлення. На відміну від планової системи минулих десятиліть, розвиток будівництва не є сьогодні централізованим, як не є централізованим і плановим відновлення пам'яток зодчества, зокрема сакрального. За винятком окремих пам'яток загальнонаціональної спадщини (Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський храм у Києві та деякі інші), відбудова сакральних споруд, особливо місцевого значення, знаходиться поза увагою державних органів та можливостями матеріального сприяння з їх боку. Це важливе завдання покладене на місцеві релігійні громади. Проблему ускладнює ще й багатоконфесійність головного православного напрямку християнського віросповідання в Україні. Тому процес відновлення об'єктів сакральної спадщини, після першого десятиліття незалежності Української держави, й досі знаходиться тільки в початковій стадії.

Разом з тим безперечним є величезне значення, що має для міського (і не тільки міського) просторового середовища оновлення та відновлення системи сакральних споруд. Утрачені протягом XX ст. пам'ятки храмової архітектури й досі залишають міську забудову поруйнованою в аспектах масштабності, цілісності та виразності силуету – досить порівняти панорами Харкова початку XX і XXI ст., щоб переконатися в прикрому збідненні силуету міста, а в дечому – і в незворотному знеціненні його просторових якостей. Проблема поновлення та оновлення сакральних споруд міста ускладнюється й тим, що багато пам'яток утрачені без можливості їх відбудови в автентичному середовищі. На жаль, після воєн та "реконструкцій" XX ст. (що були не менш руйнівними для унікальних якостей міського середовища) багато храмів неможливо відновити там, де вони були створені в минулі століття (характерний приклад тут – Свято-Миколаївський собор у Харкові, який було знесено під приводом реконструкції транспортної мережі: внаслідок розбудови метро храм вже не можна відбудувати на місці його попереднього створення). Найпростішими прикладами є випадки з можливостю безпосередньої відбудови храмів на місці їх колишнього існування (наприклад, церква Різдва Христового в Харкові: зруйнований храм можна відновити на тому ж місці, де його було свого часу збудовано, - масштаб і конфігурація міського середовища навколо майданчика храму практично не змінилися, а відсутність храму на власному місці сприймається як пуста в міській забудові).

В історичному аспекті систематична відбудова втрачених сакральних споруд сучасного міста є його ретророзвитком. Концепція рет-

розвитку в його розумінні на початку ХХІ ст. означає повернення міському середовищу колишнього багатства його якостей – різноманітності, складності й багатозначності міського контексту і т.ін. Відлік цих утрачених якостей доводиться вести від початку ХХ ст. – межі, від якої починається руйнування історичної забудови центральних міських районів. Ситуація ускладнюється ще й тим, що концепція ретророзвитку не є офіційно визначеною як програма відтворення міського середовища, а приватні й корпоративні інвестиційні зусилля в історичних ядрах міст можуть, в разі їх архітектурно-містобудівної некерованості, зневілювати унікальні якості українського міста до пересічного "загальноєвропейського" стандарту.

Отже, стратегія ретророзвитку відносно якостей міського середовища є програмою його свідомого збагачення і ускладнення. Найвищим виразом і змістом цього контекстуального перетворення є відбудова сакральних споруд. З відомих причин сакральне будівництво протягом другої половини ХХ ст. в Україні було обмежене лише реставраційною відбудовою поодиноких споруд, визначених як такі, що належать до "номенклатури" охорони пам'яток історії та культури. Ці об'єкти розглядалися тільки як музейні архітектурні експонати, про їх функціональне використання за прямим призначенням мови, звісно, не велося.

Об'єкти сакральної спадщини належать здебільшого історичним середовищам міст, відносно цієї ситуації більш-менш напрацьовані методики реконструкції-реставрації, що, проте, розглядають храмові й інші сакральні споруди переважно як окремі об'єкти, що підлягають відновленню. Проблема ж полягає в тому, що храмова архітектура складає відносно міста особливу просторову систему й відновлювати необхідно не тільки окремі об'єкти, тобто елементи цієї системи, але й усю цілісність сакральних споруд, причому не лише православних.

Найскладнішим є створення системи храмів у величезних нових районах, перш за все найбільших міст. Розвиток великих українських міст протягом ХХ ст. відбувався шляхом їх просторового зростання, збільшення масштабів забудови за рахунок створення "надлюдських" інфраструктур: промислової, транспортної та ін. Мережі цих інфраструктур до невпізнанності змінювали масштаб та забудову міст, із заміною домінування унікального й людського, переважно анонімного й типового в міському контексті.

На відміну від інфраструктур побутового й транспортного обслуговування система сакральних споруд не є мережею обслуговування, - спроби трактування її саме як системи обслуговування у створенні типових міських релігійно-комунальних спільнот (саме у цьому споча-

тку полягала ідея мікрорайонування) виявилися на Заході невідалими, а в Україні релігійний компонент мікрорайонування взагалі було вилучено.

Отже, існуюча структура нових житлових районів міста (що виникли протягом 60-80-х років XX ст.) не може послугувати структурною основою відтворення в них системи сакральних споруд. Навпаки, нові храми повинні закласти основи нової просторової системи міста в оновленні не тільки духовного життя його мешканців, але й в реабілітації змісту міського середовища в типізованих й знеособлених його фрагментах.

Вдалим прикладом "включення" в міський контекст може бути нещодавно збудований Свято-Сергіївський храм на Павловому Полі в Харкові. Завершуючи донедавна "сліпу" вісь загальноміської магістралі (проспекту Леніна), храм вдало поєднує просторово обидва найбільші житлові масиви цієї частини міста (Павлове Поле та Олексіївка) без приналежності жодному з цих районів. Вочевидь, храмова система складає особливу "надструктуру" міста, що повинна стати провідною просторовою архітектурною темою.

Аналіз просторової побудови Харкова, яка склалася історично, демонструє не випадкове закономірне розташування храмів щодо природного ландшафту (досить згадати хоча б просторову систему, сформовану пластичними домінантами Свято-Успенського собору, Серафимівської та Казанської церков, розташованих на Холодній і Лісій горах). Розміщені вони в особливих вузлах міського ландшафту – на зламах водорозділів, маківках головних міських узгір'їв, у серцях найголовніших міських площ, уздовж набережних біля найбільших мостів і т.д. Внаслідок безперечної містоорганізуючої ролі сакральних споруд систему оновлення й відбудови їх треба проектувати на рівні міського генплану з включенням храмового будівництва до багатострокових міських програм, що визначатимуть місця не тільки для відтворюваних храмів, але й для майбутньої забудови не менш важливих парафіяльних церков, будівництво яких поновлене й інтенсивно продовжуватиметься. Але тема сучасного храму для потреб релігійних парафій є приводом для окремих досліджень.

Отримано 11.01.2002